

УДК 340.115
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2022.4>

А. М. Кучук
orcid.org/0000-0002-5918-2035
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

В. М. Пекарчук
orcid.org/0000-0002-7750-1474
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Академії Державної пенітенціарної служби України

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО: ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми та її актуальність. Тривалий час перебування Української держави в складі Радянського Союзу призвели до того, що і нині у юриспруденції подекуди превалює юридичний нормативізм. Наслідком чого є, зокрема, і не визнання того, що окрім нормативно-правового акту в Україні застосовуються й інші форми права, зокрема, судовий прецедент. При цьому зазвичай вказується на віднесення вітчизняної системи права до континентального типу системи права (хоча однією з властивостей цього типу є превалювання однієї з форм права, а не заборона використання інших).

Наведене визначає багато у чому і сприйняття практики Європейського суду з прав людини. Не дивлячись на законодавче визнання цієї практики джерелом національного права, і до сьогодні в правовому дискурсі зустрічаються публікації про закон як єдине джерело права в Україні.

У цьому ж контексті слід вказати і на законодавче закріплення принципу верховенства права у багатьох нормативно-правових актах, що регулюють діяльність органів публічної влади загалом і органів правопорядку, зокрема. Ми наголошуємо на цьому, оскільки таке закріплення здійснюється через бланкетну норму, яка зобов'язує відповідних суб'єктів аналізувати і застосовувати практику Європейського суду з прав людини.

Відзначимо, що діяльність означеної інституції Ради Європи має значний вплив на національну правову систему, що обумовлено значною мірою необхідністю виконання Україною вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

У вказаному аспекті не можемо також не згадати і подання як Україною безпосередньо, так і фізичними і юридичними особами, які зазнали порушення прав через воєнні дії Росії, заяв проти Російської Федерації до Європейського суду з прав людини. Що є додатковим фактором значимості діяльності означеної інституції Ради Європи для

забезпечення людських прав та основоположних свобод в Україні, для удосконалення національної системи права.

Наведене й визначає актуальність обраної тематики та вказує на доцільність її розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто вказати, що тематика практики Європейського суду з прав людини та її впливу на національну систему права є предметом уваги вітчизняних вчених.

Серед тих науковців, предметом дослідження яких стала вказані аспекти діяльності Європейського суду з прав людини, слід відзначити І. Грицай, Д. Гудиму, М. Гультая, В. Завгороднього, Ю. Завгородню, М. Козюбру, М. Корнієнка, В. Костицького, М. Костицького, О. Мінченко, О. Орлову П. Рабіновича, М. Савенко, А. Чубенко та ін.

Окремо слід згадати монографічне дослідження В. Завгороднього, у якому серед іншого автором наводиться дефініція впливу практики цього Суду на правничу діяльність в Українській державі, а також вказуються напрями впливу, якими, на думку науковця є:

- інформаційно-психологічний вплив,
- регулятивний вплив,
- охоронний вплив,
- соціально-правовий вплив [1, с. 469].

У цьому контексті не можемо не навести слова А. Чубенко (за результатами пізнання впливу практики Європейського суду з прав людини на діяльність органу конституційної юстиції) про те, що «на наших очах формуються правові реалії глобалізованого світу, які все виразніше демонструють затвердження нового підходу до співвідношення міжнародного, національного та наднаціонального права в галузі захисту прав людини [2, с. 1011].

Наведені слова повною мірою характеризують взаємодію національного та міжнародного права (у контексті практики Європейського суду з прав

людини) та визначають необхідність постійного приділення уваги науковців окресленій тематиці, що є чинником посилення актуальності обраної проблематики.

Метою цієї статті є висвітлення загальних аспектів впливу практики Європейського суду з прав людини на національне право.

Вклад основного матеріалу. У черговий раз слід згадати приписи чинного законодавства, які визначають практику Європейського суду з прав людини як джерело національного права. Це безпосередньо встановлено ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої національні суди мають застосовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику страсбурзького суду [3].

Україна приєдналась до вказаної Конвенції у 1997 році, взявши на себе зобов'язання реалізувати її положення, імплементувати закріплені у ній вимоги у національне законодавство. Наголосимо, що Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу, вдається до аналізу правового регулювання питання, що вирішується, у різних державах-членах Ради Європи, намагаючись з'ясувати наявність чи відсутність консенсусу з відповідної проблематики, що, у свою чергу, виступає фактором гармонізації законодавства у межах держав Ради Європи.

Додатковим фактором, що посилює означену тенденцію гармонізації законодавства є прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини. Не вдаючись у дискусію щодо то як правильно визначати цю практику (як прецедент; як таку, що має властивості прецеденту; окремі рішення якої мають силу прецеденту та ін.), вкажемо, що на думку Д. Кухнюк (з якою ми цілком погоджуємось) за своєю природою практика означеного Суду є прецедентом, що має нормативне значення як для самого Суду, так і для органів судової влади в Україні [4, с. 11]. Не можемо також не згадати і наукову позицію Т. Стоянової, відповідно до якої досліджувана практика є особливим різновидом судового прецеденту, при цьому рішення цього Суду є обов'язковими не тільки для держави відносно якої прийнято рішення, але й усіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5, с. 57].

Зауважимо, що рішення означеної судової інституції Ради Європи передбачають вжиття державою не тільки індивідуальних заходів (зокрема, виплату справедливої сатисфакції), але і заходів загального характеру (що саме і відповідає предмету нашого дослідження; окрім уже означеної прецедентної складової рішення). Саме ця властивість практики Європейського суду з прав людини

і обумовлює значну її роль у здійсненні впливу на національну систему права.

Продемонструємо вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Суду на вітчизняне право наступними прикладами.

По-перше, згадаємо еволюцію самої Конвенції у контексті ставлення до смертної кари. Прийнята у 1950 році Конвенція передбачала можливість застосування як кримінального покарання смертної кари [6].

Винятковість застосування смертної кари встановлювалась протоколом № 6 до Конвенції, що був прийнятий у 1983 р. Натомість протокол № 13 до Конвенції (що прийнятий у 2002 році) містив заборону застосування смертної кари, не передбачаючи ніяких відступів від цієї заборони [6].

Членство України у Раді Європи та, відповідно, необхідність виконання приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод були додатковим фактором накладення мораторію на застосування такого кримінального покарання як смертна кара, визнання цього покарання таким, що суперечить приписам Конституції України та не передбаченні такого покарання при прийнятті Кримінального кодексу України в 2001 році та його заміні на довічне позбавлення волі.

І уже в цьому аспекті не можемо не згадати рішення Європейського суду з прав людини у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства, з прийняттям якого пов'язують «поjawу нового права» – права на надію [7], що суттєво впливає на сприйняття змісту довічного позбавлення волі. Право на надію обумовлює необхідність перегляду вироку в частині покарання та можливість звільнення особи у разі її виправлення. Доречно наголосити, що низка звернень до Європейського суду з прав людини від осіб, що перебували під юрисдикцією України, стосувалась саме недотримання Україною подібних вимог (в чому проявився прецедентний характер рішення Вінтер та інші проти Сполученого Королівства).

Додамо, що ціла низка рішень цього Суду Ради Європи у справах проти різних держав, стосувалась криміналізації чи декриміналізації діянь, притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не були кримінально караними та ін.

Відповідно можна стверджувати про суттєвий вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини на кримінальне право, зокрема, через його гуманізацію, зобов'язання зважати на права людини криміналізуючи відповідні діяння або, навпаки, не передбачаючи відповідальність за ті діяння, які повинні бути закріплені у кримінальному законодавстві.

По-друге, вкажемо на імплементацію вимог верховенства права у діяльність органів публічної влади. Верховенство права є цінністю західної правової традиції. Розглядаючи заяви осіб, Європейський суд з прав людини послідовно дотримується вимоги про необхідність дотримання державними органами під час обмеження людських прав положень верховенства права.

У цьому контексті варто вкотре згадати справу Волохи проти України, у якій серед іншого заявники скаржились на порушення їх конвенційних прав органами досудового розслідування, які провели таку слідчу дію як виїмку поштової кореспонденції, керуючись вимогами кримінально-процесуального законодавства, отримавши відповідний дозвіл суду на проведення. Однак, аналізуючи обставини справи та національне законодавство, Європейський суд з прав людини вказав, що обмеження права заявників за ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не було здійснено «відповідно до закону», оскільки цю терміносполуку слід інтерпретувати не формально, як таку, що просто відсилає до окремого нормативно-правового акту та передбачає його наявність, а, в першу чергу, передбачає відповідність такого нормативного припису вимогам юридичної визначеності (що є складовим елементом верховенства права) [8].

Виконання Україною означеного рішення обумовило необхідність зміни кримінально-процесуального законодавства з метою запобігання подібних звернень до Суду.

Важливим у контексті нашого дослідження (і для розбудови вітчизняної системи права на засадах верховенства права та гуманізму) це рішення є й важливим у контексті розуміння співвідношення верховенства права та закону, у існуванні вимог до закону (і якщо закон не відповідає цим вимогам, він не набуває характеру права, не може застосовуватись до регулювання суспільних відносин).

Саме у межах цього аспекту впливу діяльності Європейського суду з прав людини на національне право у Конституцію України і національні закони було внесено низку змін, пов'язаних із закріпленням верховенства права як принципу діяльності органів правопорядку та інших органів публічної влади, а також формалізацією припису про необхідність сприйняття змісту цього принципу саме через його інтерпретацію Європейським судом з прав людини. Що, урахувавши застосування Судом принципу тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод *mutatis mutandis*, обумовлює необхідність постійного вивчення практики цього Суду.

По-третє, це вплив на розуміння самого права та вторинності закону у порівнянні з правом. Частково цей аспект був висвітлений нами вище,

оскільки у справі Волохи проти України означений і цей аспект. На цьому контексті рішення ми наголошували раніше, зазначаючи, що «не будь-який закон (як нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу) має імплемуватися (згадаємо закони нацистської Німеччини, за діяльність з реалізації яких понесли юридичну відповідальність лідери націонал-соціалістичної держави), а лише той, який відповідає принципу верховенства права» [9, с. 125–126].

У цьому ж аспекті слід згадати також рішення Наталія Михайленко проти України [10], у якій заявниця оскаржувала дії національної влади щодо недопущення її до судочинства. Йдеться про неприйняття її заяви про визнання її дієздатною. Цивільне законодавство не допускає подачі заяви людиною, що визнана обмежено дієздатною чи недієздатною. Відтак, національні суди діяли «відповідно до закону», однак це цивільне законодавство є таким, що порушує людські права, не встановлюючи, зокрема, періодичність перегляду таких рішень (у цьому контексті проведемо певні паралелі з уже згаданим вище рішенням у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства).

У цій справі Європейський суд з прав людини відзначив, що такий підхід українського законодавства, за якого недієздатна особа не має права на безпосередній доступ до суду, не відповідає загальній тенденції, що існує в європейських державах [10] і, в кінцевому результаті визнав порушення Україною ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, фактично обумовлюючи необхідність для органів державної влади України внести відповідні зміни до цивільного законодавства.

Не можемо оминати увагою і справу «Корецький та інші проти України», у якій розглядалось питання відмови у реєстрації об'єднання громадян через невідповідність статутних документів вимогам закону. Київське міське управління юстиції свою відмову пояснювало приписами закону. Аналізуючи обставини справи, Європейський суд з прав людини вказав наступне: «Суд вважає, що положення Закону України «Про об'єднання громадян», які регулюють реєстрацію об'єднань громадян, є занадто розмитими, щоб бути достатньо «передбачуваними» для зацікавлених осіб, та надають державним органам занадто широкі межі розсуду у вирішенні питання, чи може певне об'єднання бути зареєстрованим. За такої ситуації доступна заявникам процедура судового перегляду не могла стати на заваді свавільній відмові у реєстрації» [11].

Висновки. Таким чином, участь України у Раді Європи, взяття на себе зобов'язань з дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та виконання рішень Європейського суду з прав людини є факторами змін

національного права у контексті імплементації загальноєвропейських норм і концептів. Практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні національної системи права як у частині розуміння самого права, так і через зміни ролі людських прав, які стають межами діяльності органів публічної влади, надаючи особі можливість діяти вільно.

Література

1. Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.
2. Чубенко А.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на конституційне судочинство в Україні. Правова доктрина – основа формування правової системи держави. 2013. С. 1009–1011.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
4. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2008.
5. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55–58.
6. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
7. Case of Vinter and others v. the United Kingdom, Application nos 66069/09, 130/10, 3896/10. 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>
8. Case of Volokhy v. Ukraine, Application nos 23543/02. 2 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77837>
9. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
10. Case of Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine. Application no 49069/11. 30 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>
11. Case of Koretskyu and Others v. Ukraine. Application no 40269/02. 3 April 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85679>

Анотація

Кучук А. М., Пекарчук В. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню загальних аспектів впливу практики Європейського суду з прав людини на національну систему права. Вказуються, що не дивлячись на законодавче визнання цієї практики джерелом національного права, і до сьогодні в правовому дискурсі зустрічаються публікації про закон як єдине джерело права в Україні. Наголошується, що актуальність теми посилюється ефективністю діяльності Європейського суду з прав людини.

Відзначається, що Україна приєдналась до вказаної Конвенції у 1997 році, взявши на себе зобов'язання реалізувати її положення, імплемувати закріплені у ній вимоги у національне законодавство.

Наголошується, що розглядаючи справу, Європейський суд з прав людини вдається до аналізу правового регулювання питання, що вирішується, у різних державах-членах Ради Європи, намагаючись з'ясувати наявність чи відсутність консенсусу з відповідної проблематики. Що, у свою чергу, виступає фактором гармонізації законодавства у межах держав Ради Європи. Додатковим фактором, що посилює означену тенденцію гармонізації законодавства є прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини.

Зазначається, що рішення Європейського суду з прав людини передбачають вжиття державою не тільки індивідуальних заходів (зокрема, виплату справедливої сатисфакції), але і заходів загального характеру.

Аналізується три напрями впливу практики Європейського суду з прав людини на національне право. При цьому вказується на окремі рішення Суду у справах проти України. Наголошується на впливі практики Суду як на окремі галузі права – кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне – так і на право загалом.

Резюмується, що участь України у Раді Європи, взяття на себе зобов'язань з дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та виконання рішень Європейського суду з прав людини є факторами змін національного права у контексті імплементації загальноєвропейських норм і концептів. Практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні національної системи права як у частині розуміння самого права, так і через зміни ролі людських прав, які стають межами діяльності органів публічної влади, надаючи особі можливість діяти вільно

Ключові слова: верховенство права, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, національне право, Рада Європи.

Summary

Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M. European Court of Human Rights practice's influence on national law: propaedeutic aspect. – Article.

The article is devoted to elucidating the general aspects of the European Court of Human Rights practice's influence on the national legal system. It is indicated that despite the legislative recognition of this practice as a source of national law, publications about the law as the only source of law in Ukraine are still found in the legal discourse. It is emphasized that the topicality of the topic is enhanced by the European Court of Human Rights activity's efficiency.

It is noted that Ukraine joined the specified Convention in 1997, taking upon itself the obligation to implement its provisions, and to implement the requirements fixed in it into national legislation. It is emphasized that when considering the case, the European Court of Human Rights resorts to an analysis of the legal regulation of the issue being resolved in various member states of the Council of Europe, trying to find out the presence or absence of consensus on the relevant issues. Which, in turn, acts as a factor in the harmonization of legislation within the Council of Europe member states. An additional factor strengthening the stated trend of harmonization of legislation is the precedent nature of the European Court of Human Rights decisions.

It is noted that the European Court of Human Rights decisions provide for the state to take not only individual measures (in particular, the payment of just satisfaction), but also measures of a general nature.

Three areas of the European Court of Human Rights practice influence on national law are analyzed. Herewith, individual decisions of the Court in cases against Ukraine are indicated. Emphasis is placed on the influence of the Court's practice both on certain branches of law – criminal, criminal and procedural, civil and on law in general.

It is summarized that Ukraine's participation in the Council of Europe, taking on obligations to comply with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms requirements and the implementation of the European Court of

Human Rights decisions are factors of changes in national law in the context of the European norms' and concepts' implementation. The practice of the European Court of Human Rights plays a crucial role in changing the national legal system, both in terms of the understanding of law itself, and through changes in the role of human rights, which become the limits of the public authorities activities, giving the individual the opportunity to act freely.

Key words: rule of law, European Court of Human Rights, Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, national law, Council of Europe.